

Gunārs Pētersons,
bioloģijas zinātņu doktors

SIKSPĀRŅI ZIEMĀ

Ūdeņu naktssikspārnis.

Daudziem cilvēkiem ziema saistās ar iespēju ne tikai salt, bet arī nodarboties ar slēpošanu, slidošanu, zemledus makšķerēšanu un sniegotu ainavu vērošanu. Par privilēģiju būt aktīviem laikā, kad lielākā daļa citu dzīvnieku, piemēram, kukaiņi, gliemeži, vardenes un ķirzakas, ir iegrīmuši dziļā ziemas letarģijā, mēs varam pateikties saviem tālajiem senčiem zīdītājiem, varbūt pat sen izmirušajiem zauriem, kuriem bija attīstīts vielmaiņas modelis, ko sauc par homeotermiju. Tā ir spēja saglabāt augstu un relatīvi nemainīgu ķermeņa temperatūru laikā, kad ārā valda aukstums. Par šo ekstru zīdītāji un arī putni maksā krietni daudz – siltuma ražošana ir enerģētiski dārga, un šie dzīvnieki patērē ievērojami vairāk degvielas, t.i., barības, nekā aukstasiņu jeb poikilotermie dzīvnieki. Barības pieejamība dzīvniekiem parasti ir mainīga un atkarīga no gada laika, un ziema daudzām sugām ir kritisks periods. Risinājumu šai problēmai, protams, nav daudz: daļa dzīvnieku pāriet uz citu barības veidu (piemēram, pārnadži un bebrī), citi jau rudenī sāk veidot uzkrājumus ziemai, bet daudzas putnu sugas gada aukstajā periodā migrē uz klimatiski labvēlīgākām teritorijām.

Ielpo reizi pusotrā stundā

Sikspārņi barības izsīkumu sajūt īpaši skaudri, jo pārtiek galvenokārt no lidojošiem kukaiņiem. Pāreja uz citu ēdienkarti acīmredzot tiem fizioloģiski nav iespējama, ziemas krājumu veidošanai insekti nav piemēroti, savukārt migrācija uz citām klimata joslām šiem, salīdzinot ar putniem, lēni lidojošajiem dzīvniekiem ir neiespējama vai enerģētiski pārāk dārga. Tomēr risinājumu daba, izrādās, ir atradusi arī šajā gadījumā – un tā ir heterotermija jeb spēja pazemināt savu vielmaiņas līmeni, tādējādi taupot enerģiju. Ir zināms, ka sikspārņa ķermeņa temperatūras pazemināšanās par 10 grādiem dod enerģijas ietaupījumu 50–70% apmērā. Sikspārņi ir ekonomiski un elastīgi vielmaiņas regulatori visu gadu. Arī vasarās tie labprāt atdzēsē sevi, piemēram, dzestrās rīta stundās letarģiskā miegā atpūšoties savās dienas slēptuvēs.

Ziemas guļa jeb hibernācija atšķiras no tā sauktā vasaras torpora ar dziļumu un ilgumu. Ķermeņa temperatūra ziemojošam sikspārnim pazeminās līdz dažiem grādiem virs nulles, un šādā stāvoklī sikspārnis atrodas vairākas nedēļas. Līdz galam nenoskaidrotu iemeslu dēļ sikspārņi ziemā tomēr uz īsu brīdi periodiski pamostas, nereti maina savu atrašanās vietu un atkal ieslīgst dziļā «miegā». Tā laikā palēnināti ir visi fizioloģiskie procesi. Ja nomodā sikspārnis ielpo reizi sešās sekundēs, tad ziemojot – tikai reizi 90 minūtēs. Centrālās nervu sistēmas darbība un līdz ar to dzīvnieka reaģēšanas spējas ir ierobežotas. Ziemojošs sikspārnis ir sastindzis un nespēj bēgt, kā to parasti dara pārsteigti un iztraucēti dzīvnieki.

Vēss un drošs mājoklis guļošajam

Izvēloties ziemas mītni, sikspārņiem jāņem vērā gan paredzamās temperatūras svārstības ziemas laikā, gan drošības jautājumi. Ļoti svarīgs

ir gaisa temperatūras režīms ziemas mītnē – vispiemērotākā ir temperatūra, kas tuva 0°C, jo līdz minimumam palēnina vielmaiņu un līdz ar to tauku patēriņu. Savukārt pie temperatūras, kas ir augstāka par +8°C, sikspārnis nemaz nevar aizmigt, bet, izvēloties aukstāku ziemošanas vietu, pastāv risks, ka bargākā ziemas naktī var arī nosalt. Siltās mītnēs ir drošāk, bet tauku rezerves dilst ātrāk. Uzskata, ka īpatņi ar lielāku tauku uzkrājumu ziemo siltākās mītnēs, bet liesākiem dzīvniekiem nekā cits neatliek kā riskēt un doties ziemas guļā vēsākā mītnē. Lai samazinātu iespēju tikt apēstiem, sikspārņi guļasvietu parasti izvēlas pie griestiem vai sienu augšdaļā, nereti tie ielien kādā šaurā plaisā, kas četrkājainiem ir faktiski nepieejama. Kādā smilšakmens pagrabā sikspārņi ilgus gadus pārziemoja spraugā starp pagrabu durvju stenderi un klints sienu, guļot tikai dažus desmitus centimetru virs zemes. Šī neparastās slēptuves izvēle tās apdzīvotājiem ziemējo sikspārņiem diemžēl beidzās pagalam neveiksmīgi – kādudien visus ziemotājus izēda ūdens cirslis. Dažreiz sikspārņiem uzbrūk arī lielās zīlītes, ja tās pamana tuvu alas ieejai karājošos sikspārņus.

Ziemeļu sikspārnis

Tumšs sikspārnis. Ausis un ausu radziņi salīdzinoši nelieli. Lidplēves, ausis un purns melnīgšņēji. Apmatojums melns vai tumši brūns, uz muguras matu gali zeltaini. Reti ziemo brīvi karājoties. Parasti atrodami spraugās vai pieķērušies pie pagrabu sienas. Līdz šim sikspārņu pētniekiem nav izdevies atrast ziemojošus ziemējo sikspārņus Latvijas austrumu un dienvidaustrumu daļā.

Brūnais garausainis

Tā ausis tiešām ir daudz garākas kā citām sugām – 2-3 cm. Taču cilvēki nereti šo sugu neatpazīst, jo ziemas guļas laikā tas ausis paslēpj aiz spārniem. Ar ausīm nereti sajauc auss radziņus – smailus, ap 1 cm garus izaugumus, kas sikspārņim atrodas auss atveres priekšpusē. Retos gadījumos garausainim arī ziemas laikā viena vai abas ausis ir izlaistas. Apmatojuma krāsa pelēka vai gaiši brūna. Spārnu un astes lidplēves, ausis un purna āda salīdzinoši gaiša. Bieži ziemo karājoties pie pagrabu griestiem pa vienam vai grupās. Diezgan bieži sastopams visā Latvijas teritorijā.

Pazemes mītnu vilinājums

Sikspārņu ziemošanas vietu apzināšanai Latvijā pētnieki veltījuši vairāk nekā 30 gadu. Ir atrasts simtiem ziemošanas vietu astoņām no 16 Latvijā konstatētajām sikspārņu sugām. Tās visas ziemo galvenokārt pazemes tipa mītnēs, kur ir nodrošināts optimālais temperatūras režīms un vismaz apmierinoši drošības apstākļi. Alas, klinšu plaisas acīmredzot kalpo sikspārņiem par ziemas guļas vietu jau kopš tiem laikiem, kad cilvēks vēl nebija sabūvējis mākslīgas pazemes būves. Latvijā ir vairāk nekā 100 alu, taču tikai nedaudzas kalpo par ziemošanas vietu lielākam sikspārņu skaitam. Lielākā daļa alu izveidojušās Gaujas baseina upju smilšakmens iežos, nedaudz arī Salacas, Abavas un Ventas krastos. Retāk sastopamas dolomīta alas, kurām raksturīgas sikspārņiem tīkamas dziļas plaisas.

Cilvēka ierašanās tagadējās Latvijas teritorijā ietekmēja daudzu dzīvnieku sugu likteņus. Sikspārņiem tīkamas izrādījās cilvēka veidotās būves, to skaitā dažādu tipu pagrabu un pazemes ejas zem pilīm un muižu ēkām. Tajos sikspārņiem ir pieejamas daudzveidīgas mikroslēptuves, kuras var mainīt atbilstoši temperatūras svārstībām. Daļa šo pagrabu ir pamesti, kas, no vienas puses, samazina cilvēku radītus traucējumus, no otras puses – tie pamazām sagraust un kļūst ziemošanai nepiemēroti. Pēdējo gadu pētījumi liecina, ka tieši pamestie muižu pagrabu Vidzemē un Augšzemē ir svarīgas ziemas mītnes ļoti retajam un apdraudētajam Eiropas platausim.

Īpaši plašas sikspārņu ziemošanas vietas ir arī bijušajās militāras nozīmes būvēs, piemēram, cietokšņos un fortos pie lielajām pilsētām – Rīgas, Liepājas, Daugavpils. Veicot ikgadējo monitoringu Daugavpils cietokšņa telpās, ziemas vidū saskaitījām aptuveni 1300 sikspārņu! Tā ir viena no lielākajām zināmajām šo dzīvnieku ziemošanas vietām Baltijā. Sikspārņi ātri atrod jaunas ziemošanas vietas, ja vien cilvēks nodrošina iespējas tajās iekļūt. Tā sikspārņus esam atraduši visās 1990. gadu sākumā pamestajās padomju raķešu novietnēs un citās fortifikācijās.

Sikspārņus neinteresē pazemes mītņu izveidošanas mērķi, tie burkānus negrauž un militārus noslēpumus neizpauž. Viņiem vajag vien zemu temperatūru – nedaudz virs nulles – visā ziemas garumā. Tādus apstākļus nodrošina arī tuneļi vai caurules zem ceļu un dzelzceļu tiltiem, pazemes koridori. Polijā pētnieki atraduši sikspārņus, kas ziemo aku spraugās starp grodiem vai ķieģeļiem. Ļoti ticams, ka arī mūsu klimatiskajos apstākļos akas ir sikspārņiem piemērotas ziemas mītnes.

Pagrabu cietumnieki

Ja alas Latvijā izplatītas visai nevienmērīgi un lielie pagrabi atrodami vien pilsētās un lielākās apdzīvotās vietās, tad sakņu pagrabi ir pazemes mītnes, kas sabūvētas visā Latvijā, kur vien cilvēki dzīvojuši un nodarbojušies ar zemkopību. Mūsu datu bāzē ir vairāki simti adrešu, kur pagrabos atrasti ziemojoši sikspārņi, un tas ir visizplatītākais ziemas mītņu tips sikspārņiem Latvijā. Sakņu pagrabiem, no sikspārņu viedokļa, ir sava specifika – tajos jāreķinās ar regulāriem cilvēku apmeklējumiem, gaismas iedegšanu un izslēgšanu, troksni. Tā kā pagrabi parasti ir aizslēgti, ir jāprot atrast spraugas pie durvīm vai nenoslēgtas vēdlūkas. Parasti jāreķinās ar cietumnieka statusu visas ziemas garumā, jo cilvēki siltuma saglabāšanas nolūkos pagrabus cieši nopaiko un vēdlūkas nosprosto. Šādiem apstākļiem spējusi pielāgoties tikai divu sugu sikspārņi – brūnais garusainis un ziemeļu sikspārnis.

Ziemošanai izvēlas siltākas zemes

Kopš 1992. gada Latvijas pētnieki Viestura Vintuļa vadībā veic ikgadēju ziemojošo sikspārņu monitoringu, ziemas laikā tos vienu reizi uzskaitot vairāk nekā 100 dažādās ziemas mītnēs, un kopējais sikspārņu skaits ir nedaudz lielāks par diviem tūkstošiem. Novērojumi vasaras laikā liecina, ka ziemojošo sugu sikspārņu skaits ir ievērojami lielāks. Pie tāda paša secinājuma nonākuši speciālisti arī citviet Eiropā. Viens iemesls ir tas, ka daļa sugu rudenos migrē uz ziemošanas vietām Rietumeiropā un Dienvideiropā. Tā Latvijā ar spārna gredzenu iezīmēti Natūza sikspārņi atrasti Nīderlandē, Francijā, Šveicē, Itālijā un citviet Rietumeiropā 1000 līdz 1900 km no iezīmēšanas vietas. Trīs rūsģanie vakarsikspārņi aizceļojuši līdz Čehijai un Slovēkijai. Tālceļotāji sikspārņi arī relatīvi siltajā zemē nevis

Eiropas platausis

Ādas apmatojuma krāsa līdzīga kā ziemeļu sikspārņim, parasti tomēr mazliet gaišāks. Muguras matu gali nav zeltaini, bet var būt gaiši. Droša pazīme ir ausu forma – tās uz pieres saskaras viena ar otru. Ja sikspārnis ziemo spraugā, tad iespējama sajaukšana ar ziemeļu sikspārni. Pēdējos gados sikspārņu pētnieki atraduši šo sikspārņu ziemošanas vietas atsevišķās vietās Vidzemē un Zemgales austrumu daļā. Līdz šim nav izdevies atrast ziemojošus platausus Kurzemē, lielākajā daļā Zemgales un Latgalē.

ķersta kukaiņus, bet guļ; ziemas guļai viņi parasti izvēlas dažādas virszemes slēptuves – koku dobumus, spraugas ēku sienās, malkas kaudzēs.

Attiecībā uz nometnieku sugām jāpieņem, ka liela daļa šo dzīvnieku ziemas slēptuvju mums nav zināmas – un labi, ka tā, jo prātīgākais, kā mēs varam palīdzēt sikspārņiem ziemas laikā, ir tos netraucēt un lieki neapmeklēt pazemes mītnes, kurās tie ziemo. Es nevaru gribēt, ka cilvēki sikspārņu ērtību labad visu ziemu neiet uz pagrabu, bet varu lūgt, lai viņi atturas no spilgta apgaismojuma lietošanas, trokšņošanas, smēķēšanas un atklātas uguns kurināšanas. Jāatceras, ka lieka pamodināšana samazina dzīvnieka tauku rezerves – tātad tā izredzes sagaidīt pavasari.

Ziņo par pagrabā ziemojošiem sikspārņiem

Visas Latvijas sikspārņu sugas ir aizsargājamas, tādēļ katrs šo dzīvnieku novērojums sniedz ļoti vērtīgu informāciju. Šoziem dabas novērojumu portāls «Dabasdati.lv» un sikspārņu pētnieki īsteno kādu akciju – aicinās iedzīvotājus ziņot par ziemojošiem sikspārņiem. Pagrabos ziemo trīs sikspārņu sugas – visbiežāk tas ir brūnais garusainis un ziemeļu sikspārnis, lielos pagrabos var palaimēties atrast arī ļoti reto Eiropas platausi.

Ja arī jūsu pagrabā ir ziemojošs sikspārnis, lūdzu, ziņojiet – www.dabasdati.lv. Savam ziņojumam pievienojiet foto, un pētnieki palīdzēs noteikt lidoņa sugu. Fotografējot jāatceras, ka svarīgākā ķermeņa daļa tā sugas noteikšanai ir sikspārņa galva, it īpaši ausis. Fotoattēlam nav jābūt ļoti kvalitatīvam, zibspuldzes vai luktura gaisma var sikspārni pamodināt, tādēļ pilnīgi pietiek ar vienu vai diviem fotoattēliem.

Ja internets jums nav pieejams, sūtiet vēstuli Latvijas Dabas fondam (adrese: Dzirnauva iela 73-2, Rīga, LV-1011) ar atzīmi «Dabasdati.lv sikspārņu akcija» vai zvaniet Gunāram Pētersonam pa tālr. 29439097.

Gaidīsim jūsu novērojumus!